

στορία και κάπου κάπου ή ιστορία αυτή ήταν ή δικιά του. «Είπε πώς τὸν λέγανε Γιάννη ἀλλὰ συνήθως τὸν φωνάζανε Γιαννάκη, γιὰ χαϊδευτικό. Τοῦ ἄρεζε ὅταν ἦταν μικρὸς νὰ φτιάνει χάριτνα καραβία καὶ τὰ ταξίδευε μέσα σὲ ριχά, βρώμικα νερά. Ἡ μητέρα του — ἄξαφνα ἐδῶ τὸν διέκοψε μιὰ γυναίκα, καὶ τὸν ἐρώτησε ἀνήσυχα.

— Ζεῖ ;... ζεῖ ἡ μητέρα του ;... —

Ἐκεῖνος σαστισμένος τὴν ἐκύτταζε....

ΜΙΧΑΛΗΣ ΦΑΡΔΟΥΛΗΣ

Η “ΤΡΙΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ”

ΚΑΙ Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Στὴν «Ἀναγέννηση» (Ἰούλης-Αὐγουστος 1929) ὁ κ. Κ. Βάρναλης γράφει γιὰ τὴν «Τριλογία τοῦ Πνεύματος» τοῦ κ. Ε. Π. Παπανούτσου.

Οἱ νεοέλληνες κριτικοί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γράφουν γιὰ ἓνα βιβλίο μόνον ὅταν πρόκειται νὰ τὸ χτυπήσουν—εἴτε ἐπειδὴ τὸ βιβλίο δὲν εἶνε καλὸ, εἴτε ἐπειδὴ δὲν ταιριάζει μὲ τὶς προσωπικὰς πεποιθήσεις καὶ τὰ δογματὰ τους. Δηλαδή πιάνουν τὴν πέννα ὅχι γιὰ νὰ κρίνουν, ἀλλὰ γιὰ νὰ κατακρίνουν. Κι’ αὐτὸ ἔχομε διδόμενα νὰ τὸ πιστεύομε, διδόμενα ποὺ δὲν θὰ ἀποσιωπήσομε, γιὰτὶ μᾶς ἀρέσει τὸ ξάστερο καὶ τὸ ἴσιο. Τρανὸ παράδειγμα ἡ στάσις τῶν νεοελλήνων κριτικῶν γιὰ τὴν «Τριλογία τοῦ Πνεύματος». Στὴν Ἀθήνα, καὶ εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὸ ξέρομε καλά, τὸ βιβλίο αὐτὸ ἄρεσε σὲ πολλοὺς ἀπ’ αὐτοὺς ποὺ γράφουν τακτικὰ κριτικὰς, ποὺς ὅμως ἔγραψε γιὰ δαῦτο. Χώρα ἀπὴν κριτικὴ τοῦ κ. Ρῶτα στὰ «Ἑλληνικὰ Γράμματα» ποὺ παίνεσε μὲν τὸ βιβλίο ἀλλὰ μεταχειρίστηκε τὴν κριτικὴν του πᾶνω σ’ αὐτὸ γιὰ νὰ ἐκθέσει τὶς δικὰς του γνώμης καὶ ὅχι νὰ παρουσιάσει τὶς γνώμης τοῦ συγγραφέα ποὺ ἔκρινε καὶ

ἀπὸ λακωνικὸν χαρακτηρισμὸν ποὺ δίνει στὸ βιβλίον αὐτὸ ἡ «Σύγχρονη Σκέψη» («πρωτότυπο καὶ ἀνυπέρβλητο») ξεχωρίζοντάς το στὴν παραγωγή τοῦ 1928, τίποτε ἄλλο. (*) Κι' ὅμως μὲς στὸ στενὸ κύκλον τῶν φιλοσοφικῶν βιβλίων στὴν Ἑλλάδα «ἡ Τριλογία τοῦ Πνεύματος» ἔπρεπε νὰ μελετηθεῖ μὲ τὸ πὼς μεγάλο ἐνδιαφέρον εἶναι μιὰ ἐργασία ποὺ ἀμφιβάλλω ἂν ἄλλη τέτοια στὴ σειρά της ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἡ τελευταία νεοελληνικὴ παραγωγή. Ὁμολογοῦμε πὼς ὅταν εἶδαμε τὸ ὄνομα τοῦ κ. Βάρναλη στὴν κριτικὴ τῆς «Ἀναγέννησης» ἀναπνεύσαμε, ἂν καὶ δὲν μᾶς ἀπόλειπε τοῦτος ὁ φόδος: ὁ κ. Βάρναλης εἶδε τὸ βιβλίον μὲς στὴν πλατεῖα ἀνθρώπινη ἔννοιά του ἢ τὸ εἶδε ν' αὐτὸ διὰ μέσου τοῦ φακοῦ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας; Καὶ ἀρχίσαμε τὸ διάβασμα, καὶ μᾶς κόπηκε ἡ ἀναπνοή. Ἀς δοῦμε τώρα γιατί.

Πρῶτα πρῶτα ὁ κ. Βάρναλης ἀσχολεῖται στὴν κριτικὴ του μὲ τὶς λεπτομέρειες τοῦ βιβλίου· τὴν οὐσίαν τὴν ἀποσιωπᾷ. Ἡ ἀπροσίωπησὶς αὐτῆς, θαροῦμε, δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἔχει δυὸ αἰτίες· ἢ ὅτι ὁ κ. Βάρναλης ἐγκρίνει τὸ βιβλίον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ ἀπὸ πονηρὴ σκέψη δὲ μίλησε γιὰ τὶς μεγάλες του γραμμές, ἢ δὲν τὸ διάβασε τὸ βιβλίον ἀλλὰ μόνον τὸ ξεφύλλισε ἀπὸ τέλος—ὅπως ἐργάζονται δυστυχῶς πολλοὶ νεοέλληνες κριτικοὶ—βοῆκε στὸν ἐπίλογο λεπτομέρειες ἐκμεταλεύσιμες κατ' αὐτόν, καὶ τὶς ἄρπαξε. Ξακολούθησε μετὰ, προχωρώντας πάντα ἀπὸ τέλος, τὸ ξεφύλλισμα ἡῦρε τὰ ἐπίπεδα καὶ κεῖ πάνω θάρρεψε πὼς στήριξε τὴν κριτικὴν του. Γιὰ τὴν οὐσίαν τοῦ βιβλίου—τὶς ὡραιότατες καὶ πρωτότυπες θεωρίες του περὶ Τέχνης, ὁμορφίας, θεάτρου· τὶς ἠθικὰς διακρίσεις, ἐπιστημονικὰς σχέσεις παραστάσεων, ἔννοιων καὶ ἰδεῶν, σχέσεις ἐμπειρίας καὶ ἐπιστήμης, διάκριση Ἐπιστήμης στὴ στενὴ καὶ Ἐπιστήμης στὴν πλατεῖα τῆς ἔννοια, ὄρισμὸς τῆς Φιλοσοφίας, διάκριση ρομαντισμοῦ καὶ κλασικισμοῦ—οὔτε λέξη. Πὼς νὰ μὴν συμπεράνουμε λοιπὸν ὅτι ὅταν ἔπιασε τὴν πέννα εἶχε ἤδη τὴν πρόθεσιν νὰ γράφει ὄχι *γιὰ* τὸ βιβλίον ἀλλὰ *κατὰ* τοῦ βιβλίου;

(*) Ὁ μόνος ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀναλυτικὰ καὶ μὲ βαθειὰ διείσδυση στὸ νόημά του εἶναι ὁ Μάκης Ἀνταῖος («Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη» χρ. Β'. σελ. 343). Αὐτὸ ὅμως στὴν Ἀλεξάνδρεια.

Οἱ ὅροι εἶναι τίποτι ἀδειανοὶ ποὺ ἀποκοτῶν τὴν ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενον ποὺ θὰ δώσει σ' αὐτοὺς ὁ συγγραφέας. Εἶναι εἰκόλον νὰ βροῖται καὶ νὰ διανοήματα ἀλλὰ ἀναγκαστικὰ θὰ τὰ ἐκφράσει μὲ ὅρους καθιερωμένους καὶ ποὺ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἄλλοι μεταχειρίστηκαν σὲ διαφορὸς τροπὲς ἐκφάνσεις τοὺς σύμφωνα μὲ τὴν ἐξυπηρέτηση ποὺ περιέμεναν ἀπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς σιὸν: ὁποῖους ἔδιναν τὸ περιεχόμενον ποὺ χρειαζόντουσαν. Ὑποθέστω λοιπὸν ἱερὴ εἶναι γιὰ κείνον ποὺ ἀνοίγει ἕνα βιβλίον νὰ δεῖ τὸ περιεχόμενον δίνει ὁ συγγραφέας στοὺς ὅρους ποὺ μεταχειρίζεται γιὰ τὴν φράση τῶν διανοημάτων του γιὰ νὰ μὴν πελαγώσει ὅπως πελάγωσε ὁ κ. Βάρναλης πέρνοντας δυὸ λέξεις κυρίως ἀπὴν «Τριλογία τοῦ Πνεύματος» σ' ἕνα περιεχόμενον ποὺ ἄλλοι μεταχειρίστηκαν γιὰ ἄλλες ἐκδηλώσεις καὶ ποὺ ὁ κ. Βάρναλης δέχτηκε ὅτι εἶναι τοῦ συγγραφέα ἐνῶ ἐκεῖνος δίνει σὲ λέξεις αὐτὲς ἕνα καινούργιον περιεχόμενον. Ἔτσι ἐνῶ νομίζει ὅτι πολεμᾷ τὸν συγγραφέα τῆς «Τριλογίας» δὲν πολεμᾷ παρὰ ἕνα συγγραφέα ποὺ αὐτὸς ἔπλασε. Οἱ δύο λέξεις αὐτὲς εἶναι Πνεῦμα καὶ Θεοσκεία. Νομίζει ὅτι ἐπειδὴ μιλεῖ ὁ συγγραφέας γιὰ πνεῦμα καὶ πνεῦμα ἔχει σκοπὸ νὰ ἐξηγήσῃ ἰδεαλιστικὰ σὰν τὸν Heigel νὰ ποῦμε τὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴ, καὶ ἐπειδὴ μιλεῖ γιὰ τὴ θεοσκεία ὅτι εἶναι κορύφωμα πνευματικόν, λέει ὅτι ὁ συγγραφέας γινεῖται νὰ δώσει μιὰ «θεολογικὴ ἐρμηνεία» τῆς ζωῆς καὶ ὅτι «ἡ προσπάθειά του εἶναι προσπάθεια σωτηρίας τοῦ κόσμου μὲ τὸ θάμα». Ὡς εἰλε πρῶτα πρῶτα νὰ καταλάβῃ ὅτι μὲ τὴ λέξη πνεῦμα κάθε ἄλλο παρὰ μιὰ μεταφυσικὴ σκοτεινὴ ἀρχὴ ἐννοεῖ ὁ συγγραφέας ὅπως τὸ δηλώνει ρητὰ ὁ ἴδιος σὲ σελ. 212 καὶ 213 τοῦ βιβλίου του ἀπλοῦστατα ὀνομάζει ἕνα καλλιτέχνημα, ἕνα ἡθικὸ κατόρθωμα καὶ ἕνα ἐπιστημονικὸ δόγμα φανερώματα πνευματικά, γιὰ νὰ τὰ ξεχωρήσῃ ἀπὸ ψυχολογικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα.

Καὶ ὅταν μιλᾷ γιὰ θεοσκεία δὲν ἔχει ὑπ' ὄψει του κινένα «πιστεύω», καμμίαν ἐκκλησίαν καὶ κανένα παπαδικόν, ἀλλὰ μιὰ συνθετικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, ἀπὸ μιὰ συνείδηση ποὺ ἐννοεῖ νὰ ἀντικρύσῃ σφαιρικὰ τὰ προβλήματα καὶ δὲν κατατρίβεται σὲ λεπτομέρειες. Ἀπὸ τούτῃ τὴν ἔννοια τῆς θεοσκείας ὡς τὴ χριστιανικὴ

δογματική και ὡς τὸ πιστεῦω τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων ὑ-
πάρχει μιὰ ἀπίστασις τρομερὰ μεγάλη.

Μὰ γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν ὅρων τοῦ βιβλίου δὲν ἐν-
διαφέρθηκε ὁ κ. Βάρναλης· τοὺς ἔβαλε ἓνα δικό του καὶ
μάλιστα τὸ πιὸ κόμοδο γιὰ νὰ εἶναι εὐκόλη ἢ πολεμική.
"Εἶσι ἓνα βιβλία τόσο νηφάλιο τὸ πῆρε γιὰ δοκίμιο με-
ταφυσικῆς ἀλλὰ Heigel καὶ ἓνα βιβλίο τόσο παῖεν γιὰ
καμμιὰ θεολογικὴ dissertation τοῦ μεσαιῶνα.

Ἀρπάχτηκε ἀπὸ μιὰ φράση (ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μό-
νο φράση) τοῦ συγγραφέα ποὺ λέει ὅτι προτιμᾷ τὴ λέξη
«πνεῦμα» ἀπὸ κάθε ἄλλη «γιατὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἱστορίας τῆς
ἢ λέξη αὐτὴ ὑποβάλλει τὴν αἰσθησὶν τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ
θαύματος», καὶ γιὰ τὴ φράση αὐτὴ καταδικάζει ὁλόκλη-
ρο τὸ βιβλίο ὀνομάζοντάς το περιγελαστικὰ «τριλογία τοῦ
θαύματος καὶ τοῦ μυστηρίου» καὶ κάνοντας φτηνὸ πνεῦμα
εἰς ἑάρος του.

Ὁ συγγραφέας τῆς «Τριλογίας» δὲν εἶναι ἐχθρὸς τῆς
Ἐπιστήμης ὅπως σοφίζεται ὁ κ. Βάρναλης, οὔτε καὶ κα-
νένας μυστικὸπαθὸς ρομαντικὸς γιατί ὅ,τι λέει εἶναι ξένο
πρὸς κάθε δογματισμὸ, φανατισμὸ καὶ ἔτοιμη γνώση. Ἄν
τὸ ὅφρις του εἶναι κάπως δραματικὸ καὶ ποιητικὸ τὸ βιβλίο
του δὲν εἶναι μονάχι «σύνθεσις καὶ δραματισμὸς» ὅπως
θέλει ὁ κ. Βάρναλης, ἀλλὰ καὶ ἀνάλυσις διεξοδικότατη σὲ πολ-
λὰ σημεῖα καὶ συμπεράσματα ὕστερα ἀπὸ σκέψεις στερεὰ
λογικὰ συναρτημένες. Δὲν μισεῖ τὴν Ἐπιστήμην, μισεῖ τὸν
ποζιτιβισμὸ τῶν ἀφελῶν ποὺ χωρὶς κριτικὸ πνεῦμα δίνον-
ται σὲς ἔτοιμες γνώσεις.

Ἐπειτα ὁ κ. Βάρναλης καταφέρεται ἐναντίον τοῦ βι-
βλίου γιατί δὲν βλέπει τίς διαφορὲς ἀξίες μετὰ σὰ κοινω-
νικά κάδρα· αὐτὰ τὰ κοινωνικά κάδρα, ὁ οἰκονομικὸς ντε-
τερμινισμός, ἡ ταξικὴ καταγωγὴ τῶν ἀξιών, τὸ πνεῦμα —
ἐπιβαλλόμενο, εἶναι τὰ lieux communs στὴν σύγχρονη
ἐλληνικὴ κοινωνιστικὴ φιλολογία. Ὅσο ἓνα βιβλίο περιέ-
χει τίς φράσεις αὐτὲς περισσότερες φερὲς τόσο πιὸ συγχρο-
νισμένο, φωτισμένο, λυτρωμένο θεωρεῖται. Ὅταν δὲν τίς
περιέχει καθόλου θεωρεῖται ἀναχρονιστικὸ, μυστικὸπαθο
καὶ θεολογικόν. Καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ περιορίζουν σ' αὐτὴ
τὴν alternative τίς κρίσεις τοὺς ἔχουν τὴν ἀξίωσιν νὰ νο-
μίζονται λυτρωμένοι λάτρεις τῆς αὐστηρῆς ἐπιστήμης. Αὐ-
τὸ ἐξηγεῖ τὴν καταφορὰ τοῦ κ. Βάρναλη. Μέσα στὴν «Τρι-

λογία» δὲν ὑπάρχουν οἱ φράσεις αὐτές, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι βιβλίο θεολογικό. Ἄν ὁ συγγραφέας τῆς στὰ ἐπίπεδα τοῦ πνεύματος πὺν ἀπαριθμεῖ ἔβαζε ὡς κορυφαῖο τὸ ἐπίπεδο τοῦ κοινωνικοῦ ἀντικρύσματος σίγουρα θὰ συμφωνοῦσε μαζύ του καὶ θᾶταν τὸ βιβλίον του φωτισμένο καὶ συγχρονισμένο.

Δὲν ἔφταναν δὲ τὰ μέσα αὐτὰ γιὰ νὰ πολεμηθεῖ τὸ βιβλίο ἀλλὰ ἐφευρέθησαν καὶ φράσεις πὺν δὲν τὶς ἔγραψε ὁ συγγραφέας, διὰ νὰ διαπομπευθεῖ. Στὴ σελ. 92 τῆς «Τριλογίας» διαβάζομε: «ὅσοι φτάνουν σὲ τοῦτον τὸν ἔσχατο σταθμὸ σῶζονται ἀπὸ τὴν ἐγωϊστικὴ μόνωση μὲ μιὰν ἔξοδο ἡρωϊκὴ πρὸς τὴν Ἱστορίαν - τὴν Ἱστορίαν πὺν δὲν εἶναι μόνον ὁ οὐρανὸς τοῦ Πραγματικοῦ στὸ παρελθὸν ἀλλὰ καὶ ἡ μήτρα τοῦ δυνατοῦ στὸ μέλλον». Ὁ κ. Βάρναλης νοθεύει τὴ φράση ὡς ἑξῆς: ἡ Ἱστορία τοῦ Κόσμου εἶναι ἡ Ἱστορία τοῦ Πνεύματος - Ἱστορία πὺν δὲν εἶναι μόνον ὁ οὐρανὸς τοῦ Πραγματικοῦ, μὰ καὶ ἡ μήτρα τοῦ Δυνατοῦ στὸ μέλλον».

Ἔτσι πολεμεῖται ἡ «Τριλογία» πὺς θέλει νὰ ἀναστήσει τὸν Ἑγελιανισμό καὶ τὸν ἑξωτοποχρονισμό τοῦ ἰδεαλισμοῦ, καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ὀνομάζεται «τολστοϊσμός ἑλληνικῆς μάρκας».

Ὁ κ. Παπανοῦτσος μιλῶντας στὸ βιβλίο του γιὰ κείνο πὺν ὀνομάζει θρησκευτικὸ ἐπίπεδο τοῦ Πνεύματος διαπιστώνει καθαρῶς φαινομενολογικὰ — ὑπογραμίζομε αὐτὲς τὶς λέξεις — ὅτι ἐκεῖνοι πὺν μετεωρίζονται ὡς τὸ ὑψηλὸ αὐτὸ ἐπίπεδο δοκιμάζουν μιὰ περίεργη σύγχυση τῆς ἀτομικότητάς τους μὲ τὴν κάθε συνείδηση πὺν σὲ κάθε διάσταση τοῦ χρόνου καὶ στὴν κάθε τοπικὴ ἀπόσταση πραγματοποιοῦν τὸ Ἀνθρώπινο τὴν «ἀνθρώπινη κατάσταση τοῦ ζῶου», καὶ ὅταν μιλοῦν πιστεύουν κατάβαθα ὅτι δὲν μιλοῦν σὰν ἀτομικότητες ἀλλὰ σὰν ἐμφανίσεις μονάχα σὲ τόπο μέσα καὶ χρόνο αὐτοῦ τοῦ αἰώνιου καὶ ἀκατάλυτου ἀνθρώπινου τύπου, τοῦ «ἰδεατοῦ ἀνθρώπου» ὅπως λέει. Αὐτὸ τὸ «φαινόμενο» τὸ «διαπιστώνει» ὁ συγγραφέας τῆς «Τριλογίας» σὰν ἓνας πὺν βλέπει τὰ πράγματα ἀντίκρου του. Πουθενὰ δὲ λέει ὅτι ὁ ἴδιος εἴτε ἐπιδοκιμάζει εἴτε ἀποδοκιμάζει αὐτὴ τὴν ψυχικὴ σύγχυση πὺν αἰσθάνονται ὅλοι οἱ μεγάλοι mystiques εἴτε καλλιτέχνες εἶναι, εἴτε φιλόσοφοι, εἴτε ἀναμορφωτές. Αὐτός, καθὼς τὸ λέει

ρητά, ἔβαλε πρόγραμμά του νὰ κάνει μιὰ ἔρευνα φαινομενολογική, ὁ ἴδιος δὲν μᾶς λέει τίποτε γιὰ τὶς δικές του περιπέτειες, δὲν μᾶς κάνει καμμιά ἐξομολόγηση, τίποτα δὲν ἐλικροτεῖ καὶ τίποτα δὲν ἀποδοκιμάζει, ἀπλῶς διαπιστώνει κάτι τι καὶ γιὰ νὰ τὸ κάνει κατανοητὸ τὸ ἀναλύνει καὶ τὸ αἰτιολογεῖ. Τίποτα περισσότερο. Ὡστε ἡ στάση ἑνὸς κριτικοῦ ἀπέναντί του εἶναι νὰ προσπαθῇ νὰ δείξει ὅτι εἶδε ὀρθὰ ἢ ὅτι ἔπρεπε ἔξω στὴ διαπίστωσή του αὐτή. Καὶ ὅχι νὰ πάρει τὰ λεγόμενά του σὰν προσωπικὴ κοσμοθεωρία τοῦ συγγραφέα καὶ νὰ τὸν κριτικάρει ὅτι ὁ ἴδιος πιστεύει σ' ἓνα ἀνθρώπινο τύπο πάνω ἀπὸ κάθε χώρο καὶ χρόνο, σὲ μιὰ δηλαδὴ μεταφυσικὴ καὶ σκοτεινὴ ὄντοτητα ποὺ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν αἰτία. Καὶ οὕτως αὐτὸ κάνει ὁ κ. Βάρναλης ποὺ ἀποδείχνει ἓνα ἀπὸ τὰ ἐξῆς δύο πράγματα: 1) ἢ ὅτι δὲν εἶχε τὴν ὑπομονὴ νὰ διαβάσει προσεκτικὰ καὶ σ' ὅλη τους τὴ συνέχεια τὶς ἀναλύσεις τοῦ βιβλίου, ἢ ὅτι 2) ἐπίτηδες παραμορφώνει τὸ νόημά του. Στὴν πρώτη περίπτωσις δείχνει ἐπιτολαιότητα ἀσυγχώρητη. Στὴ δευτέρῃ ἀχαρακτήριστη κακοπιστία.

Ὁ κ. Βάρναλης γράφει «ἐνῶ σὲ μιὰ τριλογία θεατρικὴ δὲν μπορεῖς ν' ἀλλάξεις τίποτα χωρὶς νὰ τὴ χαλάσεις σὲ μιὰ τριλογία φιλοσοφικὴ μπορεῖς νὰ τ' ἀλλάξεις ὅλα χωρὶς νὰ μετακινηθεῖ τίποτα. Π. χ. ἀξία ἑνὸς ἔργου Τέχνης εἶναι τὸ μέγεθός του. Ἀξία ἑνὸς ἠθικοῦ ἀθλοῦ εἶναι τὸ ὕψος του. Ἀξία ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ δόγματος εἶναι ἡ ἐσωτερικότητά του. Αὐτὰ λέει ὁ κ. Π. Τώρα ἐμεῖς ἀντικαθιστοῦμε κατὰ τύχη ἀναμεταξύ τους τὰ κατηγορήματα: μέγεθος, ὕψος, ἐσωτερικότητα. Ἀξία ἑνὸς ἔργου Τέχνης εἶναι ἡ ἐσωτερικότητά του. Ἀξία ἑνὸς ἠθικοῦ ἀθλοῦ εἶναι τὸ μέγεθός του. Ἀξία ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ δόγματος εἶναι τὸ ὕψος του».

Τὶ ζητάει νὰ ἀποδείξει μ' αὐτὸ ὁ κ. Βάρναλης, ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ παίξει μὲ τὶς λέξεις; Τὸ ξέρομε. Καὶ ὅτι ἀναποδογυρίζοντας τὶς φράσεις πάλι μπορούμε νάχομε κάποιο νόημα; Εἶναι γνωστὸ τὸ ζήτημα εἶναι νὰ δοῦμε τὶ νόημα δίνει στὶς φράσεις αὐτὲς ὁ συγγραφέας μέσα στὸ σύνολο ποὺ τὶς τοποθετεῖ καὶ ἂν τὸ νόημα αὐτὸ εἶναι ὀρθὸ ἢ ὄχι.

Ἐνα μέρος τοῦ βιβλίου ὁ κ. Βάρναλης κριτικάρει ἀ-

ναλυτικά. Ἐκεῖ πού γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἐπίπεδα τῆς Τέχνης. Ἀπαντοῦμε στίς πικρατηρήσεις του.

α) Κατηγορεῖ τὸν συγγραφέα ὅτι γιὰ ποιοτικὲς διακρίσεις μεταχειρίζεται ὅρους ποσοτικὸν καὶ ὀνομάζει τὰ ἔργα Τέχνης «μικρὰ» καὶ «μεγάλ». Τὸ φταιξίμο δὲν εἶναι τοῦ συγγραφέα, εἶναι τῆς γλώσσας καὶ ἀκόμα βαθύτερα τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ πού ἀδύνατος καθὼς εἶναι νὰ συγκρίνει καὶ νὰ χαρακτηρίσει τίς ποιότητες καταφεύγει σὲ μέτρα ποσοτικὰ καὶ ἀξίες ποσοτικῆς· ὁ ἴδιος ὁ κ. Βάρναλης πῆφτει καὶ αὐτὸς στὴν παγίδα, μιλεῖ γιὰ «βαθμοὺς» ἔργων Τέχνης. Ὁ «βαθμὸς» εἶναι ποιοτικὴ ἢ ποσοτικὴ κατηγορία; Ὅταν ὁ κ. Παπανοῦτσος λέει ἔργο μεγάλης ἢ μικρῆς πνοῆς κανένας δὲ βλέπει μέσα στὰ ἐπίθετα μεγάλος καὶ μικρὸς διαφορά ἔκτασης ἀλλὰ διάκριση ποιότητος.

β) Καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Παπανοῦτσος δὲν κάνει σύγκριση ἀνάμεσα σὲ διαφορετικὰ κατὰ τὴν τεχνικὴ ἔργα. Τὸ τονίζει (σελ. 62, 63 τῆς «Τριλογίας») ὅτι ἡ Τέχνη εἶναι πρὸ πάντων ζήτημα φόρμας καὶ ἐννοεῖ μ' αὐτὸ ὅτι δὲν μπορεῖ ν' ἀπομονοθεῖ ἡ φόρμα ἀπὸ περιεχόμενον μέσα σ' ἓνα ἔργο Τέχνης γιατί ὁλόκληρο εἶναι μιὰ ἀδιάσπαστη ἐνότητα νοήματος καὶ ἔκφρασης. Ὡστε σύγκριση μπορεῖ νὰ γίνει μόνο ἀνάμεσα σὲ ἔργα πού τὰ σύμβολά τους ἀνήκουν στὴν ἴδια κατηγορία τοῦ αἰσθητοῦ.

γ) Ὁ κ. Βάρναλης δὲν κατάλαβε ὅτι δύο κριτήρια προτείνει ὁ συγγραφέας τῆς «Τριλογίας», τὸ ἓνα κρίνει τὴν αἰσθητικὴν ἀξία τοῦ ἔργου (εἰλικρίνεια καὶ ἐνταση τῆς διάθεσης, ἐπιτυχία στὴν ἄρτια ἔκφραση) καὶ τὸ ἄλλο πού εἶναι υπεραισθητικὸ κρίνει τὴ θέση ἐνὸς ἔργου Τέχνης ἀληθινοῦ, ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἐπίσης ἀληθινά. Ὡστε οὔτε γιὰ τὸν κ. Παπανοῦτσο μπορεῖ νὰ γίνει σύγκριση ὑπεροχῆς Παρθενῶνα καὶ Μητρόπολης τῶν Ἀθηνῶν, γιατί πρῶτα πρῶτα τὸ ἓνα εἶναι ἀληθινὸ καὶ τὸ ἄλλο ψεύτικο (ἀνελικρίνεια στὴν διάθεση, ἀποτυχία στὴν ἔκφραση). Ἐνῶ σύγκριση ὑπεροχῆς γίνεται μόνο ἀνάμεσα σὲ ἔργα αἰσθητικῶς «ἀληθινὰ» καὶ στὴν ἔμπνευση καὶ στὴν ἐκτέλεση.

δ) Τὸ γεγονὸς ὅτι μπορεῖ περίφημα κανεὶς νὰ συναντήσῃ ἔργα μεγάλης πνοῆς μὰ ἀποτυχημένα, «ψεύτικα», καὶ ἄλλα ἀληθινὰ καὶ ἐπιτυχημένα καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Παπανοῦτσος τὸ ἀναφέρει στὴ σελίδα 103 τοῦ βιβλίου του

καὶ διόλου δὲν κλονίζει τὴ θεωρίαν τῶν δύο κριτηρίων. Μήπως ἐπειδὴ φερνεὶ ὡς παράδειγμα ἔργου ἀληθινοῦ μὰ μικρόπνοου ἕνα ποίημα τοῦ κ. Βάρναλη, τὴ «Θυσία», πειράχτηκε ὁ ποιητὴς τόσο πού ἐπηρρέασε τὴ νηφαλιότητα τοῦ κριτικοῦ ;

Στὴν κριτικὴ τοῦ Β'. μέρους τῆς «Τριλογίας», τῆς Ἡθικῆς, ὁ κ. Βάρναλης λέει κυριολεκτικὰ ἄλλα ἀντ' ἄλλων. Αὐτὸς γιὰ λόγους πού ὁ ἴδιος ξέρει ἔχει σχηματίζει γιὰ τὴν ἠθικὴ μιὰν ἔννοια δική του «ἠθικοῦτητα εἶναι ὁμαδικὸς αὐτοματισμός, ὃχι ἀποτέλεσμα νίκης τοῦ Λόγου, μὰ νίκης τῆς ὁμαδικῆς θέλησης ἐνάντια στὴν ἀτομική». Δικαίωμα του νὰ τὸ πιστεύει. Αὐτὰ πιά τὰ ζητήματα εἶναι ζητήματα συνειδήσεως. Ἐμεῖς τὸν κάνομε προσεκτικὸ σὲ μιὰ λεπτὴ μὰ βαρυσήμαντη διάκριση : ἄλλο ἔθιμα = ὁμαδικὸς αὐτοματισμός καὶ Δίκαιο = ὁμαδικὴ θέληση, ἢ θέληση τῶν ἰσχυρῶν (τοῦ κάνομε κι' αὐτὴ τὴν ὑποχώρηση) καὶ ἄλλο Ἡθικὴ = ἐλευθερία = αὐτοπειθαρχία. Ἡ «Τριλογία» ὅταν μιλεῖ γιὰ Ἡθικὴ αὐτὴ τὴν τελευταία ἔχει ὑπ' ὄψει της. Ὡς τὸ ἔχει ὑπ' ὄψει του καὶ ὁ κ. Βάρναλης.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ κ. Βάρναλης ἔγραψε ἕνα μεγάλο ἔπαινο γιὰ τὸ βιβλίον αὐτό. Τὸ θάξει στὴν ἴδια μοῖρα μὲ τὰ βιβλία τοῦ Δραγούμη, τοῦ Δελμούζου καὶ τοῦ Καζαντζάκη.

Τὸ μόνο ἐλαφρυντικὸ γιὰ τὶς παρανοήσεις τοῦ κ. Βάρναλη εἶναι ὅτι πράγματι τὸ βιβλίον τοῦ κ. Παπανούτσου εἶναι ἐπιγραμματικὸ καὶ σύντομο κι' αὐτὸ ἐπειδὴ ἡ «Τριλογία» εἶναι τὸ canevas, νὰ ποῦμε, τῶν explicatifs βιβλίων πού ἐτοιμάζει ὁ κ. Παπανούτσος γιὰ τὸ κάθε κεφάλαιο τῆς «Τριλογίας». Πρὶν φανοῦν τὰ βιβλία ἡ «Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη» θὰ τυπώσει ἀποσπάσματά τους πού θάχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαβάσει ὁ κ. Βάρναλης.

Ρ. Σ.